

SULTAN İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Altı Aylık Hakemli Kısa Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi

Vol./Cilt: 2, Issue/Sayı: 2, ss. 106-128, December/Aralık 2024.

Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak Dinî Semboller: İslam'da Ezan ve Camii Sembolleri*

Social Integration as a Factor of Religious Symbols: The Symbols of Adhan and Mosque in Islam

Hatice KIRKGÜL¹ Yılmaz ARI²

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Kırgül, Hatice – Arı, Yılmaz. "Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak Dinî Semboller: İslam'da Ezan ve Camii Sembolleri". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 2/2 (Aralık 2024), 106-128. <https://zenodo.org/10.5281/zenodo.14361103>

CC BY-NC 4.0

Öz

Toplumsal bütünleşme, bireyler arasında ortak değerler ve paydalar üzerinde birleşmeyi ifade eden temel bir unsurdur ve bu birliği sağlamak, toplumsal sürdürülebilirlik açısından oldukça öneme sahiptir. Din, toplumsal bütünleşmeyi güçlendiren en güçlü faktörlerden biridir ve dini semboller bu sürecin önemli araçlarından. Çalışmanın temel amacı, ezan ve cami sembollerinin, İslam toplumu içindeki toplumsal bütünleşme üzerindeki rolünü ve etkisini anlamaktır. Bu bağlamda, dini sembollerin toplumsal birliği nasıl güçlendirdiği ve toplumsal dayanışmayı nasıl teşvik ettiği üzerinde durulmuştur. Araştırma, İslam dininin iki önemli sembolü olan ezan ve cami üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ezanın, toplumsal birliği pekiştiren çağrı işlevi ve caminin, toplumsal etkileşimin merkezi olarak rolü ele alınmıştır. Araştırma sorusu, "Ezan ve cami sembollerinin, İslam toplumu içindeki toplumsal bütünleşmeye olan katkıları nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Çalışma, bu sembollerin işlev ve toplumsal etkileri açısından kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Elde edilen bulgular, ezan ve cami sembollerinin İslam toplumu üzerindeki etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ezanın, toplumsal birlikteliği teşvik eden düzenli ve ritmik çağrıları, toplumsal aidiyet ve bağlılık duygusunu güçlendirdiği belirlenmiştir. Caminin ise, toplumsal etkileşimin ve dayanışmanın merkezi olarak, bireylerin bir araya gelmesini ve toplumsal ilişkilerin güçlenmesini sağladığı görülmüştür. Elde edilen veriler, bu sembollerin toplumsal bütünleşmeye olan katkılarının, hem bireyler hem de toplumlar düzeyinde belirgin olduğunu ve dini sembollerin toplumsal yapı üzerindeki önemli rolünü vurgulamaktadır. Bu çalışmada, ezan ve cami sembollerinin toplumsal bütünleşmedeki rolünü ve önemini kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Dokümantasyon yöntemiyle gerçekleştirilen

* Araştırma Makalesi / Research Article, Geliş Tarihi / Date Received: 10.06.2024, Kabul Tarihi / Date Accepted: 10.12.2024, Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2024. (Bu çalışma ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Yılmaz Arı danışmanlığında yürütülen "Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak Dinî Semboller: İslam Dini Örneği" başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir).

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, TÜRKİYE. E-Mail: haticeikbal34@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8217-718X>.

² Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Eskişehir, TÜRKİYE. E-Mail: yilmaz.ari@ogu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4529-7162>.

araştırmada, tarihsel belgeler, dini metinler, akademik literatür ve çeşitli sosyal kaynaklar taranarak veri toplanmıştır. Bu süreçte, ezan ve caminin toplumsal etkilerini gösteren örnekler ve olaylar detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu sembollerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğine dair derinlemesine bir analiz yapılmıştır. Böylece, bu dini sembollerin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkileri, tarihsel ve kültürel bağlamlar içinde değerlendirilmiş ve bu sembollerin toplumsal bağları güçlendirmedeki rolü kapsamlı bir şekilde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Toplumsal Bütünleşme, Dini Sembol, Ezan, Cami.

Öne Çıkanlar

- Dini semboller, kültürel kimliğin korunmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynar.
- Dini semboller, toplumun ortak değerlerini ve inançlarını yansıtarak toplumsal bütünleşmeyi sağlar.
- Dini semboller, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılayarak psikolojik rahatlama sağlar.
- Ezan, sadece bir ibadet çağrısı değil, aynı zamanda Müslüman toplumlarda birlik ve beraberliği pekiştiren bir semboldür.
- Camii sembolü, Müslüman toplumlarda sosyal bağları kuvvetlendirir ve toplumsal bütünleşmeyi destekler.

Abstract

Social integration is a fundamental element that signifies the convergence of individuals around common values and shared grounds, and ensuring this unity is of critical importance for social sustainability. Religion is one of the most powerful factors that strengthen social integration, with religious symbols playing a significant role in this process. The primary aim of this study is to understand the role and impact of the Adhan and mosque symbols on social integration within the Islamic society. In this context, the study focuses on how religious symbols strengthen social unity and promote social solidarity. The research specifically examines two significant symbols in Islam: the Adhan and the mosque. The Adhan's function as a call that reinforces social unity and the mosque's role as the center of social interaction are explored. The research question is defined as, "What is the contribution of the Adhan and mosque symbols to social integration within the Islamic society?" This study provides a comprehensive examination of the functions and social effects of these symbols. The findings clearly reveal the effects of the Adhan and mosque symbols on the Islamic society. It has been determined that the Adhan, with its regular and rhythmic calls, fosters social unity and strengthens the sense of belonging and attachment. The mosque, on the other hand, serves as a hub for social interaction and solidarity, facilitating individuals' coming together and strengthening social relationships. The data gathered highlight that the contributions of these symbols to social integration are significant both at the individual and societal levels, underscoring the important role of religious symbols in shaping the social structure. In this study, a qualitative research method was employed to comprehensively examine the role and significance of the Adhan and mosque symbols in social integration. The research, conducted through the documentation method, involved collecting data from historical documents, religious texts, academic literature, and various social sources. During this process, examples and events illustrating the social impacts of the Adhan and mosque were thoroughly examined, and a detailed analysis was carried out on how these symbols shape the social structure. Thus, the effects of these religious symbols on social integration were evaluated within historical and cultural contexts, and the role of these symbols in strengthening social bonds was comprehensively presented.

Keywords: *Sciology of Religion, Social Integration, Religious Symbol, Azan, Mosque.*

Highlights

- Religious symbols play a significant role in preserving and transmitting cultural identity.
- Religious symbols facilitate social integration by reflecting the common values and beliefs of society.
- Religious symbols provide psychological relief by fulfilling individuals' spiritual needs.
- The call to prayer (Adhan) is not only an invitation to worship but also a symbol that reinforces unity and solidarity within Muslim communities.
- The mosque symbol strengthens social bonds and supports social integration within Muslim communities.

1. Giriş

İnsanlar, doğası gereği sosyal varlıklardır ve topluluk içinde yaşama ihtiyacı, doğumlarından itibaren çevreleriyle sürekli etkileşim halinde olmalarını gerektirir (Arı, 2023a). İletişim, bu etkileşimin temelini oluşturarak, insanların düşüncelerini, duygularını ve bilgilerini paylaşmalarını sağlar. Bu süreçte dil, hem dini hem de dünyevi konularda temel bir araç olarak işlev görür. Ancak dil, bazı soyut kavramları ve karmaşık duyguları ifade etmede sınırlı kalabilir. Bu tür durumlarda, dilin yetersiz kaldığı noktaları tamamlamak amacıyla semboller devreye girmektedir.

Semboller, yalnızca iletişim araçları değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren ve derinleştiren önemli unsurlardandır (Tapan, 2023). Görsel anlatımdan sanata, edebiyattan ideolojilere kadar geniş bir yelpazede kullanılan semboller, soyut kavramları somutlaştırmanın ve iletişim kanallarını zenginleştirmenin bir yolu olarak işlev görür. Özellikle dinler, sembolleri yoğun bir şekilde kullanan alanlardır. Dinler, inançlarını, ritüellerini ve öğretilerini semboller aracılığıyla ifade etmekte ve bu semboller, toplumsal aidiyet ve bağlılık duygularını pekiştirmede kritik bir rol oynamaktadır.

İslam dini de, sembolleri aktif bir şekilde kullanan dinlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Ezan ve cami gibi semboller, İslam toplumu içinde toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ezan, düzenli ve ritmik çağrılarıyla toplumsal aidiyeti pekiştirirken; cami, toplumsal etkileşimin ve dayanışmanın merkezi olarak işlev görmektedir (Kubat, 2020). Bu çalışma, İslam dini bağlamında ezan ve cami sembollerinin toplumsal bütünleşmeye katkılarını detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, ezan ve cami sembollerinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkilerini ve bu sembollerin toplumsal yapı üzerindeki rollerini kapsamlı bir şekilde analiz etmektir. Araştırma, bu sembollerin toplumsal birlikteliği nasıl güçlendirdiğini ve sosyal bağları nasıl kuvvetlendirdiğini ortaya koyarak, dini sembollerin toplumsal yapıyı şekillendirmedeki önemli katkılarını vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, ezan ve cami sembollerinin, toplumsal bütünleşme sürecindeki işlevlerini ve etkilerini ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır.

Bu çalışma, alan yazın taramasına dayalı nitel araştırma yöntemini kullanarak yapılmıştır. Bu nedenle, etik kurul onayı gerekmemektedir. Araştırma kapsamında, toplumsal bütünleşme, dini semboller ve İslam dininde semboller gibi konular üzerine mevcut literatür taranmış ve çeşitli makale, kitap, tez çalışmaları gibi kaynaklar incelenmiştir. Bu süreç, ilgili konulardaki

akademik bilgi ve verilerin derinlemesine analiz edilmesini sağlamış ve çalışmanın bilimsel katkısını artırmıştır.

2. Toplumsal Bütünleşme

Batı literatüründe “integration” olarak adlandırılan ve Türkçede “bütünleşme” terimiyle ifade edilen kavram, sözlük anlamında “birlik, kaynaşmak, birleşmek, denge ve ahenk içinde olmak” gibi tanımlamalara sahiptir (Ersöz, 2019). Sosyolojik açıdan ise toplumsal bütünleşme, toplum içindeki küçük veya alt gruplar, menfaat birlikleri, müesseseler ve cemaatler gibi toplumsal yapı bileşenleri arasındaki kaynaşma ve tamamlanma durumunu ifade eder (Günay, 1989). Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, toplumsal bütünleşme, toplumu oluşturan tüm unsurların karşılıklı ahenk, bağlılık ve düzen içerisinde bütünleşmiş olmalarını ifade etmektedir (Gümüşay, 2016). Ayrıca, toplumsal bütünleşme, toplumu bir arada tutan dinî ya da kültürel değerlerin bireyler tarafından özümsemesi ve bu değerlerin topluma geri dönüşüyle sağlanan birleşme şeklinde de gözlemlenebilir.

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, toplumsal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için bireylerin ortak bir payda üzerinde birleşmeleri gerekmektedir. Toplum, bünyesinde çeşitli boyutlarda birçok topluluk içerir ve bu toplulukların ortak paydaları, toplumsal bütünleşmeyi oluşturur (Türkkahraman – Kahraman, 2009). Bu bağlamda, toplumlarda farklı toplumsal bütünleşme türlerinin meydana gelmiş olması mümkündür. Örneğin, “normatif bütünleşme” kavramı, toplumsal bireylerin eylem ve davranışlarının, toplumu yöneten normlarla uyumlu bir şekilde düzenlenmesi durumunu ifade eder (Darı, 2017). Parsons’a göre, normatif bütünleşmenin sağlanabilmesi için, toplumun ortak değerlerinin toplumsal sistemlerin ana unsurları tarafından kurumsallaştırılmış olması gerekir (Parsons, 1951). Bu tür bir normatif bütünleşme, toplumsal istikrarı ve sistemin sürekliliğini desteklerken, aynı zamanda nesiller arası aktarımın devamlılığına da katkıda bulunur. Böylece toplumsal sistem düzen ve devamlılık kazanmaktadır diyebiliriz.

Diğer bir toplumsal bütünleşme türü ise “fonksiyonel bütünleşme” kavramıdır. Bu kavram, bireylerin toplumsal rolleri ve mevkileri itibarıyla, toplumda bulunan diğer bireylerle karşılıklı olarak işlevlerini ve etkileşimlerini (Kongar, 2014) tamamlamalarını ifade eder. Fonksiyonel bütünleşme, toplum içindeki iş bölümünün uyumlu bir şekilde gerçekleşmesiyle sağlanır ve bu uyum, toplumsal düzenin sürekliliğini (Durkheim, 1893) sağlar.

2.1. Toplumsal Bütünleşme ve Din

Din ile toplum arasındaki karşılıklı ilişki, dinin toplumsal bütünleşmeye olan katkılarını anlamada anahtar rol oynar (Özyurt, 2015). Din, toplumsal bütünleşmenin destekleyicisi olarak kabul edilen önemli bir faktördür ve bu işlevini daha iyi kavrayabilmek için dinin toplumsal işlevlerini incelemek gerekmektedir. Émile Durkheim ve onun takipçileri, dini genellikle toplumsal hayatın bir işlevi olarak ele alır. Durkheim, dinin toplumsal işlevlerini vurgulayarak, onun sosyal düzeni destekleyici bir rol oynadığını belirtmiştir (Durkheim, 1912). Dini, toplumsal

yapının bir ürünü olarak ele alan Redüktivizm anlayışına sahip sosyologlar, dinin toplumsal yapının bir parçası olarak, toplumsal dayanışmayı ve uyumu sağladığını savunur. Dinin toplumsal işlevleri, bireysel inançlardan bağımsız olarak, toplumun düzeninin ve devamlılığının sağlanmasında önemli bir rol oynadığını savunan redüktivist sosyologlar, dini bir toplumsal kurum olarak incelerken, bireylerin dini deneyimlerinin toplumsal yapıyı ve dayanışmayı güçlendirmeye yönelik bir işlevi olduğuna dikkat çekmişlerdir (Giddens, 2001). Dinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisi, hem bireyler arasındaki dayanışmayı güçlendiren bir sosyal işlevi hem de toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan önemli bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rudolf Otto, dini “korkutucu ve büyüleyici bir sır” olarak tanımlamış, dinin insan üzerinde derin ve mistik bir etki yarattığını vurgulamıştır (Otto, 1958). John Wesley, dini “kutsalın tecrübesi” olarak nitelendirirken, dinin bireyler için kutsal bir anlam taşıdığını ifade etmiştir (Wach, 1958). İslam âlimlerinden Gazali ise dini, “korku ile karışık saygı” uyandıran bir unsur olarak tanımlamış, bu yaklaşım dinin bireyler üzerindeki etkisini ve toplum içindeki rolünü ortaya koymuştur.

Din, genel olarak toplumsal uyumu destekleyici işlevler üstlenirken, aynı zamanda toplumsal ayrışmalara da yol açabilmektedir. Henri Desroche, dinin toplumsal bütünleşmeyi destekleyici işlevlerinin yanı sıra ayrışmaya neden olabilecek işlevlerinin de bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Wach’a göre dinin toplum üzerindeki bütünleştirici rolü, ayrıştırıcı rolünü aşmış görünmektedir (Wach, 1958). Bu durum, dinin toplumsal işlevlerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Bir din toplumda kök salıp yaygınlaştıkça, o toplumda müesseseler, inançlar, değerler, normlar, tavır ve davranışlar aracılığıyla hayat bulur. Bu süreçte din, toplumla kaynaşarak sosyo-kültürel anlamda bütünleştirici bir işlev görür. Dolayısıyla, dinin toplumsal bütünleşme üzerindeki etkisi, hem uyum sağlayıcı hem de bazen ayrıştırıcı yönleriyle karmaşık bir biçimde kendini gösterir (Parsons, 1951) denilebilir.

3. Sembol

Eski Yunanca'daki “sumbolon (sum-ballein)” teriminden türemiş olan ve Latince’de “symbolum” olarak kullanılan sembol kavramı, kökeninde bir bütünün parçalara ayrılması, parçaların yeniden birleştirilmesi ve bu süreç aracılığıyla farklı varlıkların birbirlerini tanıyabilmesini mümkün kılan işaretler gibi anlamlar barındırmaktadır (Kurt, 2023). Sembol, en genel anlamıyla bir şeyi temsil eden eylem ya da nesne olarak tanımlanabilir (Marshall, 2020). Psikanaliz perspektifinden bakıldığında ise sembol, bilinçaltındaki bastırılmış arzuları temsil eden bir edim veya nesne olarak değerlendirilir (Marshall, 2020). Genel anlamda, semboller toplumlarda ve kişilerarası ilişkilerde temel gerçekleri gün ışığına çıkaran veya

yansıtan, gözle görülmeyen ancak fark edilebilen temsiller olarak işlev görür. Bu bağlamda sembol, bireye açık olmayan bir duygu, izlenim veya duyum olarak düşünülebilir.

Semboller, anlam ve kavramları gerçek yorumlarının ötesinde aktardıkları için iletişimde, kültürde ve insan etkileşiminde kritik bir rol oynar. Terrence Deacon'ın "Sembolik Türler: Dil ve Beynin Birlikte Evrimi" adlı eseri, sembollerin insan iletişimi ve dil gelişimi üzerindeki temel rolünü ele alır ve sembollerin evrimsel süreçteki önemini araştırır. Deacon, sembollerin yalnızca keyfi işaretler olmadığını, aynı zamanda insan düşüncesi ve davranışını şekillendiren anlam ve önem taşıdığını (Marshall, 2020) vurgulamaktadır.

Clifford Geertz'in "Kültürlerin Yorumlanması" adlı çalışması da sembollerin kültürel pratikleri ve ritüelleri anlamada ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. Geertz'in antropolojik yaklaşımı, sembollerin sosyal hayata nasıl derinlemesine entegre olduğunu ve insan toplumlarında anlamın inşasına nasıl katkıda bulunduğunu inceler (Gertz, 2010). Geertz'in çalışması, sembollerin kültürel ve toplumsal bağlamda nasıl işlediğini anlamada önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Göstergebilim alanında Ferdinand de Saussure ve Charles Sanders Peirce'in katkıları da sembol kavramının anlaşılmasında kritik rol oynamaktadır. Saussure'ün göstergebilim üzerine çalışmaları, özellikle gösteren ile gösterilen arasındaki ayrımı ele alarak, simgelerin dil ve iletişimde nasıl işlediğine dair temel bir anlayış sağlar (Ünal, 2016). Peirce'in semiyotik teorisi ise, işaretlerin, nesnelere ve yorumlayıcıların etkileşimi yoluyla anlamlandırma süreci olan "semiosis" fikrini (Marshall, 2020) ortaya koyar. Her iki teorisyen de, sembollerin insan etkileşimleri ve iletişimindeki rolünü anlamak için gerekli temel çerçeveleri sunmaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki; sembol kavramı, toplumlarda ve kişilerarası ilişkilerde temel gerçekleri yansıtan nesnelere veya temsiller olarak işlev görür. Bu durum, sembollerin insan iletişiminin ve kültürünün temel yönlerinden biri olarak kabul edilmesini sağlar.

3.1. Sembol Türleri

Semboller, siyasetten sanata, matematiğe ve kültürel kimliğe kadar insan yaşamının çeşitli yönlerine derin bir şekilde nüfuz eden çok yönlü ve yaygın unsurlardır. Bu semboller, insan iletişiminin ve ifadesinin temel bileşenleri olarak büyük bir öneme sahiptir ve çeşitlilik arz eder. Türlerine gelince, kullanım alanlarına ve işlevlerine göre farklılık gösterdikleri söylenebilir.

Sembollerin tanımı, kullanımı ve özellikleri üzerine farklı bilim insanları çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklılık, sembollerin geniş kullanım alanına dayanan sınıflandırmalarında da görülmektedir. Amerikalı bilim insanı Edwyn Bevan, sembollerini iki ana kategoriye ayırmaktadır:

1. *Şeffaf Olan Semboller*: Bu semboller, temsil ettikleri nesnelere veya kavramları daha açık bir şekilde ifade etme potansiyeline sahiptir. Bu tür semboller, diğer sembollerin yerini alabilme kapasitesine sahiptir.

2. *Şeffaf Olmayan Semboller*: Tanrı'ya dair kullanılan sembolik ifadeler ve tanımlar bu gruba girmektedir. Bu semboller ile gerçek anlamları arasındaki bağ o kadar sıkı bir ilişkidir ki, bu sembollerin yerine başka bir sembol konulamaz. Hıristiyan inancındaki “Allah-Baba” kavramı bu tür bir sembolün örneğini oluşturmaktadır (Bevan, 2014; Schimmel, 1954; Çağlar, 2008). Bu tür sınıflandırmalar, sembollerin işlevlerini ve anlamlarını derinlemesine anlamamıza yardımcı olmaktadır. Sembolleri aşağıdaki şekilde kategorilere ayırmak mümkündür:

- *“Biçimsel Semboller*: Estetik veya yapısal formlarla temsil edilen anlamlar, genellikle mimari veya tasarım unsurlarında görülür.
- *Renklerle İlgili Semboller*: Belirli renklerin belirli anlamları temsil ettiği semboller, kültürel ve psikolojik etkileri ile bilinir.
- *Sayısal Semboller*: Sayıların veya matematiksel sembollerin anlam ifade ettiği semboller, genellikle bilimsel ve mistik alanlarda kullanılır.
- *Canlı Semboller*: Hayvanlar, bitkiler veya diğer canlı varlıkların temsil ettiği semboller, çoğunlukla kültürel veya dini anlamlar taşır.
- *Doğadaki Cansız Nesnelere Sembolleri*: Taş, su veya diğer doğal unsurların sembolik anlamları, doğa ve çevre ile olan ilişkileri yansıtır.
- *Kişi ve Karakterlerle İlgili Semboller*: Tarihsel veya mitolojik figürlerin temsil ettiği semboller, kişisel ve toplumsal anlamlar taşır.
- *Olaylarla İlgili Semboller*: Tarihsel veya kültürel olayların sembollerle temsil edildiği durumlar, belirli olayların kültürel hafızasını korur.” (Çağlar, 2008)

Schimmel'in sembol tasnifi ise dört ana gruptan oluşur:

- *“Lisan Sembolleri*: Dil ve iletişim aracılığıyla anlam kazanan semboller, dilsel ve yazılı ifadelerde görülür.
- *Faaliyet-Merasim Sembolleri*: Ritüel ve törensel etkinliklerde kullanılan semboller, dini ve kültürel törenlerin bir parçasıdır.
- *Tabiat Sembolleri*: Doğanın unsurlarından türetilen semboller, çevresel ve ekolojik anlamları temsil eder.
- *Sanat Sembolleri*: Sanat eserlerinde kullanılan semboller, estetik ve kültürel ifadeleri yansıtır.” (Schimmel, 1954; Kızıl, 2018).

Watt; tasnifinde, sembolleri üç ana kategoride inceler:

- *“Kalıp Semboller*: Belirli bir kültürel veya sosyal bağlamda yerleşmiş, yaygın olarak tanınan semboller.
 - *Geleneksel Semboller*: Tarihsel ve kültürel mirasın bir parçası olarak kabul edilen semboller.
 - *Temel Semboller*: Temel insan deneyimlerini veya duygularını temsil eden semboller”.
- (Kızıl, 2018; Watt, 2012).

Turan ise doktora çalışmasında sembolleri üçlü bir şekilde tasnif eder:

- “Varlık Sembolizmi: Varlıkların veya nesnelerin temsil ettiği anlamlar.
- Ritüel Sembolizmi: Ritüel ve törenlerde kullanılan sembollerin anlamları.
- İfade Sembolizmi: Bireylerin düşünce ve duygularını ifade eden semboller.” (Turan, 2006; Kızıl, 2018)

Bu tasniflerden de anlaşılacağı üzere, semboller çeşitli koşullarda ve farklı bağlamlarda çeşitli şekillerde kullanılabilir. Bu çeşitlilik, sembollerin kültürel, toplumsal ve bireysel anlamlar taşıyan dinamik ve zengin bir ifade biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Dini Semboller

İnsan, duygu ve düşüncelerini genellikle doğrudan ve anlaşılır bir dil aracılığıyla ifade etmektedir. Ancak, zaman zaman örtük ve derin anlamlar taşıyan anlatım biçimlerine yönelmesi de sıkça gözlemlenmektedir (Aydeniz, 2011). Bu bağlamda, semboller, anlatımın derinliğini ve kapsamını artıran kritik bir işlev üstlenmektedir. Dolayısıyla, sembollerin hayatın çeşitli alanlarında kullanılması kaçınılmaz bir durum haline almaktadır (Has, 2005).

Diller, kültürel kimliğin ve edebî mirasın koruyucuları olarak, toplumların tarihsel evriminin ve düşünsel gelişiminin anahtar taşıyıcıları işlevini üstlenmektedir (Akbaş, 2024). Bu bağlamda, dilin anlamını genişletme ve derinleştirme işlevi, hem günlük hayatta hem de dini bağlamlarda önemli bir rol üstlenmektedir. Dil, sadece kelime dağarcığı ve cümle yapılarından ibaret olmayıp, semboller, metaforlar, benzetmeler ve imgeler aracılığıyla derin ve çok katmanlı anlamlar ifade edebilmektedir. Bu durum, dilin yaratımı ve kullanımı süreçlerinin bireyin toplumsal bağlamıyla iç içe geçmiş bir yapıda geliştiğini göstermektedir (Gültekin, 2024). Her birey, kendi deneyimleri ve toplumsal etkileşimleri aracılığıyla dili şekillendirirken, dil de birey üzerinde derin bir etki yaratmaktadır.

Özellikle dini metinlerde ve teolojik eserlerde kullanılan dil, genellikle spesifik ve teknik bir nitelik taşımaktadır. Ancak, Wittgenstein’in vurguladığı gibi, dil bir eylem olarak kabul edildiğinde, anlamı bağlamla ilişkilidir (Wittgenstein, 2007). Bu bağlamda, metaforlar ve semboller, soyut kavramları daha somut ve insanların anlayabileceği hale getirme işlevi görmektedir.

Sembolizm, dini inançlar ve uygulamalarda yaygın bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Whitehead, 2023). Dinî semboller, daha derin ve karmaşık kavramları ifade etmek, inancın temel prensiplerini anlatmak ve manevi deneyimi zenginleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu semboller, dini metinlerde, ritüellerde, mimaride ve diğer dini ifadelerde kendini göstermektedir (Kılıç, 2013). Dinî semboller, belirli şartlar ve ortamlarda ortaya çıkan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Ancak, bu sembollerin doğru bir şekilde ele alınarak yorumlanması durumunda, yerel ve tarihsel boyuttan evrensel boyuta aktarılabilirliği mümkün olmaktadır. Bu süreç, geçmiş toplumların kültürel ve inançsal yapılarının daha iyi anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Eliade, 1991). Dinî semboller, genellikle yüzeydeki anlamlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda daha yüksek bir gerçekliğin veya manevi bir deneyimin sembolik

yansıması olarak değerlendirilmektedir (Kermen, 2019). Farklı kavramların ve sembollerin dini düşüncede yer alması, dini kültürlerin ve inanç sistemlerinin zenginliğini oluşturan temel unsurlar arasında bulunmaktadır.

Bireyler, duygusal ve zihinsel deneyimlerini dile getirirken toplumsal normlardan ve kültürel mirastan beslenmektedir. İnsanların dünyaya ve varoluşlarına dair sorgulamaları, anlam arayışları ve metafizik düşünceleri, çeşitli Tanrı kavramları ve semboller aracılığıyla ifade edilmektedir (Guénon, 2010). Bu nedenle, dini sembollerin doğru bir şekilde ele alınarak yorumlanması, yerel ve tarihsel bağlamlardan evrensel anlamlara doğru aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Semboller, bir toplumun kültürü ve inanç sistemleri hakkında değerli bilgiler sunmakta (Temel Eğinli - Nazlı, 2018), geçmiş toplumların dünya görüşlerini ve deneyimlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

İnsanların fitrî olarak monoteizme eğilimli olduğu (Aydeniz, 2011) düşünülse de, çeşitli kültürel, tarihsel ve çevresel etkenler bazen insanları politeistik inançlara yönlendirebilmektedir (Voltaire, 1764; Adıbelli, 2009). Toplumun etkisi, bireylerin inanç sistemlerini şekillendirebilmekte (Arı, 2023b) ve onları belirli semboller veya Tanrı kavramlarına yönlendirebilmektedir. Bu durum, antropomorfizm gibi, Tanrı'yı insan benzeri niteliklerle tasvir etme eğilimini içermektedir. Antropomorfizm, Tanrı'nın insan özellikleri veya duyguları ile tasvir edilmesi anlamına gelmekte ve bu, Tanrı'nın gerçek doğasını sınırlayabilmekte veya yanıltabilmektedir (Sonmez - Nart, 2022). Ancak, bu eğilimin, Tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi sıfırlamaktan ziyade, Tanrı'yı kavranabilir bir şekilde ifade etme çabasıyla ilişkili olduğu önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dil ve semboller, bireyselliği ve toplumsallığı yansıtan dinamik yapılar olarak, dini inançların ifade edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Sembollerin derin anlamlarını ve işlevlerini anlamak, bireyin kendisini ve içinde bulunduğu toplumu anlaması açısından oldukça önem taşımaktadır.

3.3. Dini Sembollerin İşlevleri

Sembollerin insanlar tarafından yaratıldığı ve bu yaratımın insanın dünyaya uyum sağlama çabasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ernst Cassirer, sembollerin insan etkileşimini ve dünyayı anlamlandırma çabasını yansıttığını belirtir ve bu eğilimin insan davranışlarında geniş bir etki yarattığını vurgular (Göçer, 2022; Cassirer, 1953). Semboller, dinler tarafından düzenli ve tutarlı bir sistem içinde kullanılarak, müntesiplerinin inançlarını ve kutsalları anlamalarına yardımcı olur ve dinî coşkuyu yaşatmada önemli bir rol oynar.

Dini sembollerin, inananları duygusal bir deneyime yönlendirdiği ve onları heyecanlandığı ifade edilmektedir. Semboller, inanç sistemini ifade etmenin ötesinde, bir topluluğun bir araya gelmesini ve ortak bir anlam oluşturmasını sağlayan güçlü araçlardır (Özalp, 2015). Dinî ritüellerin ve manevi hayatın vazgeçilmez öğelerinden olan semboller (Boztilki, 2021), bireylerin manevi dünyalarını zenginleştirir ve derinleştirir (Koca, 2010). Bu açıdan semboller, yalnızca dini inançları ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren ve manevi derinliği artıran araçlar olarak da görülür.

İşlevselliği ve sembollerin taşıdığı anlamların insanları etkileme gücü üzerine yapılan çalışmalar, sembollerin belirli düşünce veya tasavvur doğrultusunda hareket etmeye teşvik ettiğini ortaya koymaktadır (Kılıç, 2013). Bu bağlamda, semboller bir tür motivasyon kaynağı olarak işlev görmekte ve insanların davranışlarını, ruhlarını derinden etkileyebilmektedir (Obeyesekere, 2014). Semboller, taşıdıkları anlamlar ve bireyler üzerindeki etkileri açısından örgüt içi uygulamalar ve değişimlerde belirleyici bir rol oynar. Güçlü bir sembol, insanların düşünce tarzlarını, inançlarını veya davranışlarını değiştirmelerine yönlendirebilir (Sağlam Arı, 2014). Schimmel, sembollerin psikolojik etkiler yaratarak eski alışkanlıkların gözden geçirilmesine ve değiştirilmesine neden olduğunu ifade eder (Schimmel, 1954). Bu bağlamda sembollerin sosyal, kültürel ve psikolojik düzeyde önemli bir rol oynayabileceği vurgulanmaktadır.

Semboller, işaretlerden farklı olarak daha derin bir etki yaratma kapasitesine sahiptir. İşaretler genellikle somut bir nesne ya da kavramı temsil ederken, semboller daha soyut ve katmanlı anlamlar taşıyabilir, bu da onların insanların duygusal ve zihinsel dünyalarına daha güçlü bir şekilde hitap etmesini sağlar (Zeyrek, 2016). Sembolik anlamın yalnızca lafızlarla sınırlı olmadığı, aynı zamanda bir ruh hali veya içsel bir uyanış yaratabileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda sembol, kelimelerin ötesinde bir etki yaratma potansiyeline sahiptir ve bu etki, bireylerin hayatlarında derin dönüşümlere yol açabilir (Kızıl, 2018). Ancak sembollerin anlamını kaybetmesi durumunda, bu etki de zayıflar ve semboller, taşıdığı gücü yitirir. İşte bu nedenle semboller, bir toplumun kültürel yapısında ve bireylerin hayatında kalıcı ve dönüşüm yaratan bir etkiye sahip olabilirler.

Dinî semboller, inanç sistemini canlı ve anlamlı kılan önemli araçlardır. Bir sembolün varlığını sürdürebilmesi için daha iyi tanımlayan ve açıklayıcı bir ifadenin bulunması gerekmektedir (Arslan, 2004). Kısacası, sembol kendisini ifade eden kavram veya inançla uyumlu bir şekilde anlaşılmalı ve canlı kaldığı sürece etkinliğini sürdürebilmelidir.

3.4. İslam Dininde Sembol

İslam dini, insan hayatını derinden etkileyen bir inanç sistemidir ve bu inanç, semboller aracılığıyla da ifade edilir. Semboller, bu dünyadaki sınırları aşarak soyut ve tinsel olanın anlaşılmasına katkıda bulunur (Aslan - Duran, 2022). Kur'an-ı Kerim'de bu tür sembolik anlatımlar sıkça görülür ve semboller, görünenden görünmeyene geçişin bir aracı olarak işlev görür (Tüzün, 2015). Bu bağlamda, semboller soyut ve manevi kavramların anlamlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Müfessirlerden Alûsî, sembollerin ve somut şeylerin anlamı netleştirmek için gerekli olduğunu ifade eder (Kılıç, 2013). Bu durum, mistik ve soyut olanın somut nesnelere aracılığıyla algılanabilmesini anlatır. İslam filozofları, sembollerini ve rüyaları farklı açılardan ele almışlardır (Çetin, 2012). İlk İslam filozoflarından Kindî, rüya ve semboller arasında bir bağlantı kurmuş ve "musavvire" kavramını kullanarak sembollerin zihindeki imgeleri nasıl oluşturduğunu açıklamıştır (Ebu Zeyd, 2018). Farabi ise, Kindî'nin düşüncelerini daha sistematik bir şekilde

geliştirerek tahayyül gücünün sembollerle benzerlerini nasıl yeniden ürettiğini incelemiştir (Peker, 2008). Sühreverdî, zahiri anlamın ötesinde sembolik ifadeler kullanmış ve sembollerin kaynağı olarak misal âlemini tanımlamıştır. Misal âlemi, bilinen ve hissedilebilen âlem arasında kozmolojik bir gerçeklik olarak görülür (Meçin, 2022). İbn Rüşd ise, insanların uykuda iç idraklerinin geliştiğini ve bu sürecin Faal Akıl ile irtibat sağladığını belirtir. Rüyalarda görülen semboller, kişisel ve kültürel bağlamlardan etkilidir ve rüya yorumcusu bu sembolizme hâkim olmalıdır (Arkan, 2003).

Somut örneklerle İslam'da sembolizmi ele alacak olursak, İslam dini birçok sembol kullanır, ancak bu semboller diğer dinlerden farklı şekilde yorumlanır. Öne çıkan İslam sembollerinden bazıları şunlardır:

Hilal: Hilal, birçok Müslüman ülkenin bayrağında ve İslam kültüründe önemli bir semboldür (Kurt, 2023). Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren, özellikle Türkiye Cumhuriyeti döneminde, İslam kültüründe yaygın olarak kullanılmıştır.

Kurban: Kurban, İslam'da varlıkların yaratıcısına boyun eğmenin ve O'na teslimiyetin sembolüdür (Çınar, 2024). Kurban, insanın kendisine verilenleri Allah için feda etmesidir.

Hac: Hac, İslam'ın kutsal mekânlarına yapılan bir ibadettir. Mekke ve çevresindeki özel yerlerde gerçekleştirilen hac, bu mekânların sembolik anlamı nedeniyle önemlidir (Işık, 2016). Hac, inananların Yaratan ile buluşup ilahi huzura erdiği yerlerdir.

Kâbe: Kâbe, İslam'ın en kutsal mabedi olarak kabul edilir ve hac ibadetinde Müslümanlar tarafından tavaf edilir. İslam'ın en önemli simgelerinden biridir (Güllük, 2016).

Kur'an-ı Kerim: İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, Müslümanlar için temel bir rehberdir. İslam'ın temel inançlarını ve prensiplerini içerir ve bu özelliğiyle önemli bir semboldür.

Ezan: Ezan, Müslümanları namaz için çağıran özel bir çağrıdır ve gün boyunca beş vakit okunur. Ezan, namazın önemini vurgulayan ve topluluğu bir araya getiren bir semboldür (Tok, 2020).

Cami: Camiler, İslam ibadetinin merkezî mekânları olmanın ötesinde, toplulukların bir araya geldiği, sosyal ve kültürel hayatın şekillendiği önemli alanlardır. Cami mimarisi, İslam kültürünün sembolizmini yansıtan kubbe ve minare gibi öğelerle tasarlanır ve bu yapılar, hem estetik hem de fonksiyonel açıdan derin bir anlam taşır. Bir cami, “sadece namazın kılındığı bir ibadet yeri olmanın çok ötesindedir; aynı zamanda toplumsal hayatın sürekli olarak şekillendiği, insanların bir araya gelip fikir alışverişinde buldukları, sorunlarını paylaştıkları ve çözüm aradıkları bir mekândır. Camiler, kıyam (diriliş) merkezi olarak, istişare meclisi ve yöneticilerle halk arasında doğrudan iletişimin sağlandığı bir alan olmasının yanı sıra, aynı zamanda eğitim veren, kimsesizlere barınak sunan, huzur arayanların sığındığı birer okul ve sosyal hizmet mekânı” (Sağlam, 2020) olarak işlev görmektedir.

4. Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak “Ezan ve Camii” Sembolleri

4.1. Toplum ve Din: Birleştirici Güçler

Toplum, yalnızca coğrafi ve zamansal bir birliktelikten ibaret değildir; aslında toplumu şekillendiren temel unsurlar, ortak normlar, değerler, idealler ve inançlar etrafında birleşen bireylerdir. Toplumun sürekliliği ve dinamikliği, bu paylaşılan normların nesilden nesile aktarılmasıyla sağlanmaktadır (Bahar, 2009). Bu bağlamda, din, toplumun temellerini oluşturan önemli bir yapı taşıdır.

Sosyolojik açıdan ele alındığında din, toplumu bir arada tutan ve bireylerin ortak bir kimlik etrafında birleşmelerini sağlayan güçlü bir işlev görmektedir. Émile Durkheim'in toplumsal bütünleşme teorisi çerçevesinde, din, bireylerin toplumsal yapıyla bütünleşmelerine olanak sağlayarak toplumsal dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Durkheim, 1893). İslam dini de tarihsel süreç içerisinde toplumsal yozlaşma ve kriz dönemlerinde güçlü bir birlik oluşturma işlevi görmüştür. Farklı kültürlerden gelen bireyleri ortak bir inanç etrafında birleştiren İslam, Max Weber'in toplumsal değişim kavramıyla örtüşerek (Weber, 2012), bireylerin farklı geçmişlere sahip olmalarına rağmen ortak bir inanç ve uygulama etrafında birleşmelerini sağlamıştır (Solmaz, 2024).

İslam'ın tevhid inancı, sosyolojik olarak, bireyleri sadece Allah'a iman etme bağlamında değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve kardeşlik anlayışında da birleştiren bir referans noktasıdır. Din, böylece yalnızca bireysel bir inanç sistemi olmaktan çıkıp toplumsal yapının şekillendiricisi haline gelmektedir. İslam'ın dini ritüelleri ve sembollerinin toplumsal yaşamın ve bireysel kimliklerin inşasında oynadığı rol, toplumu birleştirici ve bütünleştirici bir işlev görmektedir. Durkheim'in toplumsal bütünleşme anlayışına göre, ibadetler toplumsal dayanışmayı ve sosyal bağları güçlendirirken toplumun moral ve etik temellerini pekiştirmektedir (Bilgin, 2011).

4.2. İbadetlerin Toplumsal Birleştirici Rolü

İslam'da ibadetler, sadece bireysel bir bağlamda yerine getirilen dini vecibeler değildir. Aynı zamanda toplumsal yapının güçlenmesine, bireyler arasında sosyal bağların kurulmasına ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasına katkı sağlayan etkinliklerdir. Émile Durkheim'e göre, dinî ritüeller toplumlara birleştiren, dayanışmayı pekiştiren ve bireylerin ortak bir değerler sistemi etrafında birleşmelerini sağlayan toplumsal işlevlerdir (Durkheim, 1893). İbadetlerin toplumsal bağlamdaki rolü, sadece bireylerin Allah'a olan ibadetleri değil, toplumsal ilişkileri şekillendiren unsurlar olarak da önem taşımaktadır (Çelikel, 2024).

İslam'ın ibadetleri, toplumsal birliğin sağlanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle namaz, İslam'ın temel ibadetlerinden biri olarak toplumsal dayanışmayı sağlamada önemli bir işlev üstlenmektedir. Namaz, bireyleri aynı safta buluştururken, sosyal sınıf farklarını ortadan kaldırır ve dini bir birlikteliği teşvik eder. Talcott Parsons'ın toplumsal sistemler ve sosyal entegrasyon üzerine geliştirdiği teorilere göre (Parsons, 1971), dini ritüeller ve inançlar, toplumun kültürel bütünlüğünü ve bireylerin toplumla olan bağlarını güçlendirmektedir.

Namazda yer alan herkes, bağımsız bireyler olmasına rağmen toplumsal bir bütünün parçası olduğunu hisseder. Bu durum, bireyler arasındaki eşitlik anlayışını pekiştirir ve toplumun bütünleşmesini sağlar.

İslam'daki toplumsal davet sembollerinden ezan ve cami, bu birleştirici işlevi daha görünür kılmaktadır. Hristiyanlıkta çan, Yahudilikte şofar gibi semboller de (Çiftçi - Kaçar, 2023) toplumu bir araya getiren işlevler görse de, İslam'daki semboller, toplumsal bağları daha derinlemesine kurar. Ezan, sadece bir namaz çağrısı değil, aynı zamanda tüm toplumu bir araya getiren bir sosyal yapıdır. Erving Goffman'ın "toplumsal etkileşim" teorisi, toplumsal semboller ve işaretlerin bireylerin sosyal yapılar içinde nasıl birleştirici rol oynadığını açıklar (Yüceer, 2018). Ezan, bu bağlamda, hem dini bir pratik olarak hem de toplumu birleştiren bir işlev olarak karşımıza çıkar.

4.3. Ezanın Toplumsal Bütünleşmedeki Yeri

İslam'da ezan, namaz vaktinin geldiğini duyurmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal birliğin sağlanmasına katkı sunmaktadır. Mekke döneminde farz kılınan namaz, Medine'ye hicret sonrası toplumsal yapının büyümesiyle birlikte, namaz vakitlerinin duyurulması için düzenli bir sistemin kurulmasını gerektirmiştir. Başlangıçta sokaklarda yapılan "es-salâh es-salâh" (namaza, namaza!) çağrılılarıyla sağlanan bu sistem, zamanla yetersiz kalmış ve namaz vakitlerinin bildirilmesi için bir işaretin gerekliliği açıkça ortaya çıkmıştır. Namazın vakti geldiğinde toplumu uyaran semboller arasında farklı seçenekler gündeme gelmişse de, bu semboller başka dini topluluklarla özdeşleşmişti (Kamiloğlu, 2010). Bu bağlamda, Weber'in dini sembollerin toplumsal bağları güçlendiren, toplumu birleştiren ve bireyleri ortak bir kimlik etrafında toplayan işlevlerine dair yorumları (Weber, 2012) göz önünde bulundurulduğunda, İslam'ın kendine özgü bir çözüm arayışına gitmesi oldukça anlamlıdır.

Bu arayış, Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'nin rüyasında ezanı duymasıyla son bulmuştur. Abdullah, rüyasında ezanı öğrenmiş ve bu durumu Hz. Peygamber'e ileterek namaz çağrısını düzenleyecek olan sistemin temellerini atmıştır (Kamiloğlu, 2010). Durkheim'in "toplumsal ritüeller" anlayışı çerçevesinde, ezan sadece bir çağrı değil, aynı zamanda İslam toplumu için bir birlik simgesidir. Bu ritüel, hem bireysel hem toplumsal bir aidiyet duygusu yaratırken, toplumu maneviyat ekseninde bir araya getiren ve sosyal bir kimlik inşa eden bir öge haline gelmektedir.

Hız. Ömer'in de benzer bir rüya görmesi, bu manevi işaretin sadece bireysel bir olgu olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir temele dayandığını göstermektedir. Ezan, artık yalnızca bir ibadet çağrısı değil, İslam toplumunun kimliğini ve sosyal yapısını pekiştiren bir sembol haline gelmiştir. Pierre Bourdieu'nun "toplumsal alan" (Bourdieu ve Wacquant, 2023) teorisi ile açıklanabilecek bu durum, ezanın bireyleri toplumsal ve manevi bir alanda birleştiren, onları ortak bir kimlik etrafında toplayan bir güç olduğunu ortaya koymaktadır.

4.4. Camilerin Toplumsal Rolü

Camiler, İslam toplumunda ibadet yerlerinin ötesinde, sosyal, idari ve kültürel işlevlere sahip mekânlardır. İslam'ın ilk dönemlerinde camiler, sadece ibadetlerin yapıldığı yerler değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin düzenlendiği, sosyal yardımların organize edildiği ve eğitim verilen merkezlerdi. Camiler, Durkheim'in "toplumsal organizasyon" anlayışında olduğu gibi, sadece bireylerin dini ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, toplumsal dayanışma ve sosyal entegrasyonu sağlamada da önemli bir işlev görmüştür.

Talcott Parsons'ın sosyolojik sistemler teorisine (Parsons, 1951) göre, camiler, toplumun kültürel ve dini değerlerini sürekli olarak yeniden üreten, bireylerin toplumsal yapıya entegrasyonunu sağlayan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Camilerde gerçekleştirilen ibadetler, ritüel bir karakter taşıdığı için, toplumsal bağları pekiştirmekte, bireylerin toplumsal sistemle bütünleşmesine ve toplumsal düzenin sürekliliğine katkı sunmaktadır. İşlevsel açıdan analiz edildiğinde camilerin, sadece ibadet yeri olmanın ötesinde, toplumsal etkileşimlerin ve eğitim faaliyetlerinin gerçekleştiği merkezler olarak da önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

4.5. Camiler ve Ezanın Sosyo-Kültürel Önemi

Ritüellerin incelenmesinde semboller büyük bir öneme sahiptir. Dinî ritüeller, anlamlı sembollerle yüklüdür ve bu semboller, çeşitli biçimlerde -objeler, kelimeler, ilişkiler, faaliyetler, olaylar, mimikler gibi- ritüelin anlamını oluşturan temel araçlar olarak işlev görür. Bu semboller, ritüelin "bellek birimi" olarak da tanımlanabilir (Hasanov, 2018). Camiler ve ezan, yalnızca dini semboller olmanın ötesinde, toplumsal kimliğin inşasında, bireyler arasında aidiyet duygusunun güçlenmesinde ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ezanın sesi ve camilerin işlevi, sadece bir dini çağrı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin, toplumsal değerlerin ve kardeşliğin sembolüdür. Bu unsurlar, toplumsal bağları güçlendiren ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan önemli öğelerdir.

Hz. Ömer ve Abdullah b. Zeyd'in gördüğü rüyaların benzerliği, bunun sonucunda dini otorite olan Hz. Muhammed'in ezanı onaylaması durumu, İslam'ın kabul ettiği manevi işaretlerin bireysel değil, manevi-toplumsal bir olguya dönüştüğünün de bir göstergesidir. İslam toplumu, artık ezanla birleşen bir kimlik geliştirmiştir; her ezan, bir nevi ortak bir şuurun, kolektif bir maneviyatın işareti olarak toplumu bir araya getirmektedir denilebilir.

Ezan, zamanla yalnızca bir ibadet çağrısı olmanın ötesine geçmiş, İslam'ın simgesi haline gelmiştir. Her ezan, Müslümanları sadece bir araya getiren bir davet değil, aynı zamanda tüm dünyada İslam'ın varlığını duyuran bir nevi manevi çağrı olmuştur. Bu çağrı, insanları sıradan bir gündelik yaşamdan çıkarıp, daha yüksek bir manevi bilince, bir toplumsal bütünleşmeye davet etmektedir. Ezanın yankısı, sadece bir sesin taşıdığı anlamın ötesinde, evrensel bir birliğin, barışın ve toplumsal kardeşliğin sesi olmaktadır. Dünya üzerinde her ezan sesi, farklı coğrafyalarda da olsa, bir insanlık ve kardeşlik temennisinin, İslam'ın hoşgörü ve barış mesajlarının yankısı olarak tüm insanlığa ulaşmaktadır.

Camiler, İslam dininde çok yönlü bir rol oynamaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde camiler sadece ibadet yerleri değil, aynı zamanda siyasi ve idari kararların alındığı, eğitim ve öğretim verilen, sosyal yardımların organize edildiği merkezlerdi. Camilerin işlevleri zamanla değişmiş olsa da ibadet yerleri olarak önemi devam etmektedir. Camiler, namaz kılma, sosyal etkileşim, eğitim ve sosyal yardımlar için merkezi bir rol üstlenmiştir. Camilerin bu işlevsel rollerini aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

1. İbadet Yeri: Camiler, Müslümanların namaz kıldığı ve dini vecibelerini yerine getirdiği temel mekânlardır. Beş vakit namaz ve Cuma namazı gibi ibadetler burada gerçekleştirilir.
2. Sosyal Toplantı ve İletişim Merkezi: Camiler, dini bayramlar ve toplu dua etkinlikleri gibi sosyal etkinliklerin düzenlendiği yerlerdir. Topluluk üyeleri burada bir araya gelir ve sosyal etkileşimde bulunurlar.
3. Siyasi ve İdari Mekânlar: İslam'ın ilk dönemlerinde camiler, siyasi ve idari kararların alındığı mekânlar olmuştur. Hz. Muhammed'in zamanında camilerde toplu toplantılar düzenlenir ve topluluk meseleleri tartışılırdı.
4. Eğitim ve Öğretim Kurumu: Camiler, Kur'an eğitimi, hadis öğrenimi ve diğer dini konularda eğitim verilen yerlerdir. Bu yönüyle, camiler eğitim ve öğretim merkezleri olarak da kullanılmıştır.
5. Sosyal Yardım ve Dayanışma Merkezi: Camiler, zekât ve sadaka gibi sosyal yardım programlarının organize edildiği merkezlerdir. İhtiyaç sahiplerine yardım toplamak ve dağıtmak amacıyla camilerden yararlanılmıştır.
6. Tevhid Bilincinin Merkezi: Camilerin, İslam toplumundaki merkezi rolü ve çok yönlü işlevleri, zaman içinde ibadet odaklı bir hale gelmiştir. Camilerin mimarisi, süslemeleri ve iç dekorasyonları, İslam'ın putperestliği engellemeyi ve tapınmanın sadece Allah'a yönelik olmasını vurgulamak için tasarlanmıştır. Geometrik desenler ve hat sanatıyla bezeli camiler, İslam'ın değerlerine uygun bir sanat anlayışını yansıtmaktadır. Netice olarak camiler, sadece ibadet yerleri değil, aynı zamanda İslam toplumunun birliğini, değerlerini ve kültürel kimliğini temsil eden önemli simgelerdir.

5. Sonuç ve Öneriler

Toplumsal bütünleşme, bireylerin ortak değerler etrafında birleşerek aidiyet duygusu geliştirmeleri, dayanışma içinde bir arada yaşamaları ve toplumsal bağlarını güçlendirmeleri süreci olarak tanımlanabilmektedir. Bu süreç, toplumun sağlıklı işleyişini ve sürdürülebilirliğini destekleyen temel bir unsur olmaktadır. Din, toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır; çünkü din, bireyleri ortak inançlar ve değerler etrafında toplamakta, böylece toplumsal birlikteliği pekiştirmektedir.

Toplumsal bütünleşme ile arasında karmaşık ve çok yönlü ilişki bulunan din kurumu, bir yandan toplumsal birliği güçlendirirken, diğer yandan toplumsal yapıyı etkileyen çeşitli

dinamikler sunmaktadır. Bu dinamiklerin başında dinî semboller yer almaktadır. Semboller, soyut kavramları anlamlandırmada ve iletişim kurmada önemli bir rol oynamakta; dilin sınırlarını aşarak daha derin ve kapsamlı anlamların ifade edilmesini sağlamaktadır. Böylece, dinî mesajların daha etkili bir şekilde anlaşılmasına ve yaşanmasına olanak tanımaktadır.

İslam kültüründe ezan ve cami gibi semboller toplumsal bütünleşmenin önemli unsurları olarak işlev görmektedir. Ezan, Müslümanları namaza çağırırken, cami ise toplumsal etkileşim ve birliğin merkezi olarak işlev görmektedir. Bu semboller, Müslüman topluluklar arasında ortak bir kültür oluşturmaya zemin hazırlamakta ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir. Ancak, sembollerin etkileri ve anlamları kültürel ve coğrafi bağlamlara göre değişebilmektedir. Aynı sembol, farklı topluluklar arasında farklı anlamlar taşıyabilmekte ve bu durum toplumsal ayrışma risklerini de beraberinde getirebilmektedir.

Dinî semboller, toplumsal bütünleşmeyi desteklemekle birlikte, toplumsal ayrışma noktasında da etkili olabilmektedir. Özellikle bir sembolün farklı topluluklar arasında farklı anlamlar taşıması, bu topluluklar arasında gerginlik ve ayrışmaya neden olabilmektedir. Örneğin, bir sembolün sadece belirli bir grup tarafından sahiplenilmesi veya başka gruplar tarafından dışlanması, toplumsal uyumsuzluğu ve çatışmayı artırabilmektedir. Bu nedenle, sembollerin yalnızca toplumsal birliği değil, aynı zamanda ayrışmayı da tetikleyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu bağlamda, toplumsal ayrışmanın önlenmesi ve dinî sembollerin toplumsal birliği teşvik edecek şekilde kullanılmasının sağlanması önemlidir. Sembollerin toplumsal dinamikler üzerindeki etkileri, bölgesel ve kültürel farklılıklar dikkate alınarak analiz edilmelidir. Bu tür analizler, toplumların ortak değerler etrafında birleşmelerine yardımcı olabilirken, ayrışma risklerini de minimize etme stratejilerini ortaya koyabilir. Bu aşamada yapacağımız öneriler şu şekilde sıralanmaktadır:

- *Kültürel ve Bölgesel Bağlamların İncelenmesi:* Dinî sembollerin toplumsal bütünleşmeye olan etkilerini anlamak için, bu sembollerin farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda nasıl algılandığını incelemek önemlidir. Her topluluk, sembollerini kendi kültürel ve tarihsel deneyimlerine göre yorumlayabilir, bu yüzden yerel çalışmalar yapılmalıdır.
- *Sembolizmin Eğitimi:* Toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmek için, dinî sembollerin ve anlamlarının eğitimini sağlamak önemlidir. Bu eğitim, bireylerin sembollerini daha iyi anlamalarına ve toplumsal bağlarını güçlendirmelerine destek olacaktır.
- *Sembol Kullanımının Sosyal Politikalarda Rolü:* Kamu politikaları ve sosyal projelerde dinî sembollerin kullanımı dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Sembollerin toplumsal etkilerini ve anlamlarını göz önünde bulundurarak, toplumsal birliği güçlendirecek ve ayrışmayı engelleyecek şekilde kullanılmalıdır.
- *Çok Dinli ve Kültürel Yaklaşımlar:* Farklı dini ve kültürel topluluklarla iletişim ve etkileşimler teşvik edilmelidir. Bu etkileşimler, çeşitli toplulukların sembol

anlayışlarını paylaşmalarına ve ortak değerler etrafında birleşmelerine yardımcı olabilir.

- *Araştırmaların Artırılması:* Dinî sembollerin toplumsal etkileri üzerine yapılan araştırmaların artırılması, bu sembollerin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu araştırmalar, toplumsal bütünleşme stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir kaynak sağlayabilir.

Netice itibariyle, dinî semboller toplumsal bütünleşmeye önemli katkılarda bulunabilir ancak aynı zamanda toplumsal ayrışmayı da tetikleyebilir. Bu nedenle, sembollerin toplumsal etkilerini daha iyi anlamak ve toplumsal birliği desteklemek için geniş çaplı ve çeşitli bağlamlarda yapılacak çalışmalar da önem arz etmektedir. Hem toplumsal bütünleşmeye hem de ayrışmaya olan etkilerin araştırılması, daha dengeli ve uyumlu toplumsal yapılar oluşturulmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça / References

- Adıbelli, Ramazan. "Monoteizm ve Yüce Varlık Konusunda Wilhelm Schmidt ile Raffaele Pettazzoni Arasındaki Tartışma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 113-152.
- Akbaş, Cihat. "Zaman ve Dilin Aynasında: Batıya Yolculuk ve Mir'atü'l-Memalik Eserlerinin Karşılaştırılması". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 13/1 (2024), 97-125.
- Arı, Yılmaz. "Aile Kurumunun İşlevleri Nelerdir ve Neden Önemlidir? Sosyolojik Bir Araştırma." *İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler - Aralık 2023*, 127-139. Ankara: SERÜVEN YAYINEVİ, 2023a.
- Arı, Yılmaz. "Sosyalleşme Sürecinde Aile: Dinî Rol Ve İşlevleri". *İLSAM Akademi Hakemli Dergisi* 3/2 (October 2023b), 199-216.
- Arı, Yılmaz. "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians". çev. Mustafa Turan. *Uluslararası Dörlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (December 2023), 445-465. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429568>
- Arı, Yılmaz. "Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1392165>
- Arı, Yılmaz. "Gölgede Kalan Yıkım: İsrail'in Devlet Destekli Terörü Ve Soykırım Trajedisi Tarihi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 639-665. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1491769>
- Arkan, Atilla. "Meşşâî Gelenek Bağlamında İbn Rüşd Felsefesinde Rüya". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (Aralık 2003), 87-125.
- Arslan Meçin, Buşra. "Sühreverdî'nin İrfanî Risâlelerinde Misâl Âlemi Sembolü". *Marifetname* 9/1 (Haziran 2022), 245-270. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1078820>
- Arslan, Mustafa. "Kültürel Bağlamda Din". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (August 2004), 189-205.
- Aslan, Yunus - Duran, Remzi. Türk Sanatında "Tanrı" ve "Cennet" Damgalarının Beraber Kullanımı Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 54 (2022), 365-390.
- Aydeniz, Hüsnü. "Dinî Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (René Guénon Örneği)". *EKEV Akademi Dergisi* 15/48 (2011), 75-90.
- Bahar, Halil İbrahim. *Sosyoloji*. Ankara: Usak Yayınları, 2009.
- Bevan, Edwyn. *Symbolism and Belief (Routledge Revivals): Gifford Lectures*. Routledge, 2014.
- Bilgin, Vejdi. *İbadet - Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*. İstanbul: Emin Yayıncılık, 2011.
- Bourdieu, Pierre - Wacquant, Loic. *Düşünümsel Sosyolojiye Davet*. çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yay., 2023.
- Boztilki, Zeliha. *Yaşar Kemal'in Romanlarında Semboller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Cassirer, Ernst. *The Philosophy of Symbolic Forms: Volume 1, Language*. New Haven: Yale University Press, 1953.
- Çağlar, Birsal. *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzeri Bir İnceleme*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Çelikel, Gülcan. "Namaz İbadetinin Toplumsal Bütünleştirme Etkisi". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2024), 93-105. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12600556>

- Çetin, Halil. “Ağaç Motifli Osmanlı Saltanat Rüyasının Tabir İlmi Açısından Değerlendirilmesi”. *Gazi Akademik Bakış* 10 (2012), 25-38.
- Çınar, Bayram. “İdeolojik Teoloji Açısından Kurbanın Sembolik Değeri”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2024), 70-104. <https://doi.org/10.52115/apjir.1425113>
- Çiftçi, Halit Ahmet - Kaçar, Furkan. “Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesnelere”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (Haziran 2023), 119-136. <https://doi.org/10.59149/sduifd.1219542>
- Darı, Abdülhakim Bahadır. *Bir Sosyal Bütünleşme Aracı Olarak Ahilik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, 2017.
- Deacon, Terrence. *The Symbolic Species: The Co-Evolution of Language and the Brain*. New York: W.W. Norton & Company, 2023.
- Durkheim, Émile. *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press, 1893.
- Durkheim, Émile. *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Alcan, 1912.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *Sufî Hermenötik-İbn Arabî'nin Yorum Felsefesi*. İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti., 2018.
- Eliade, Mircea. *Images and Symbols*. New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- Ersöz, Fatma Bervan. *Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Kur'an'ın İnsanlığa Bakışı*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Geertz, Clifford. *Kültürlerin Yorumlanması*. Ankara: Dost Kitabevi, 2010.
- Giddens, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity Press, 2001.
- Goffman, Erving. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. çev. Barış Cezar. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Göçer, Ferhat. “Kültürün İletişimsel Arketipleri Olarak Mitler ve Sembollerin Toplumsal Büyüsü Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2022), 21-31. <https://doi.org/10.46442/intjcss.1024083>
- Guénon, René. *İnisasyona Toplu Bakışlar I-II*, çev. Mahmut Kanık. Ankara: Hece Yayınları, 2010.
- Güllük, İsmail. “Karakter İnşasında Dinî Sembol ve Karakterlerin Rolü: Kâbe Örneği”. *EKEV Akademi Dergisi* 67 (2016), 187-204.
- Gültekin, Ahmet Cüneyt. “Wittgenstein’da İdeal Dil Eleştirisi ve Doğal Tarih”. *FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (September 2024), 179-97. <https://doi.org/10.53844/flsf.1507412>
- Gümüşay, İbrahim. *Seyyid Kutup'un Din ve Toplum Anlayışı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Günay, Ünver. “Din Ve Sosyal Bütünleşme”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/6 (Ocak 1989), 1-14.
- Has, Kenan. *Sembolizm ve Haç*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2005.
- Hasanov, Behram. “Dinin Toplumsal Boyutunun İncelenmesinde Yorumlayıcı Yaklaşımın Kullanımı: İmkânlar ve Sınırlar.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 1307-1319.
- Işık, Şemsettin. “Haccın Edâsında Öne Çıkan Semboller”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/41 (Haziran 2016), 131-166.
- Kamiloğlu, Ramazan. “Türk Kültüründe Ezan ve Makamları”. *Hikmet Yurdu* 3/5 (Ocak-Haziran 2010), 221 - 237.
- Kermen, Özlem. *René Guénon'da Dinî Sembolizm*. Necmettin Erbakan University (Turkey) ProQuest Dissertations & Theses, 2019.
- Kılıç, Sadık. “Sembolün Gücü Ve İslam'da Semboller”. *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2013), 7-20.

- Kızıllı, Hayreddin. "Dinî Sembolizm Üzerine". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/20 (Ağustos 2018), 327-351.
- Koca, Selçuk Kürşad. "Genel Hatları ile Kültür ve Sembol İlişkisi". *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi* II (2010), 87-94.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. 18. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2014.
- Kubat, Mehmet. "İslâm Toplumunun Birlik ve Beraberliğini Sağlama Merkezleri Olarak Câmî ve Mescidler." *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 10.2 (2020), 5-31.
- Kurt, Hilal. "Dinsel Bir Sembol Olarak Hilal." *Milel ve Nihal* 20/2 (2023), 279-304.
- Marshall, Colin. *Symbols and Their Meanings: A Comprehensive Guide*. London: Routledge, 2020.
- Obeyesekere, Gananath. *Medusa's Hair: An Essay on Personal Symbols and Religious Experience*. USA: University of Chicago Press, 2014.
- Otto, Rudolf. "The idea of the holy." USA: Oxford University Press, 1958.
- Özalp, Ahmet. "Sosyal Psikoloji Perspektifinden Din Psikolojisine Giriş: Sembolik Etkileşimci Teori Örneği". *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/18 (2015), 227-242.
- Özyurt, Cevat. "Durkheim Sosyolojisinde Toplumsal Bütünleşme Aracı Olarak Din." *Sosyal Teoride Din*, 177-239. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Parsons, Talcott. *The Social System*. New York: Free Press, 1951.
- Parsons, Talcott. *The System of Modern Societies*. New Jersey: Prentice-Hall, 1971.
- Peirce, Charles Sanders. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Cambridge: Harvard University Press, 1931-1958.
- Peker, Hidayet. "Farabi ve İbn Sina'da Vahyin Kavramsal Muhtevası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 157-176.
- Sağlam Arı, Güler. "Örgütlerde Fiziksel Semboller ve Psikolojik Güçlendirme İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 32/2 (Aralık 2014), 1-25. <https://doi.org/10.17065/huicbf.87376>
- Sağlam, "Temel. İslam Mimarisinin Sembolik Anlatıları Üzerine Bir Deneme". *Uluslararası Disiplinlerarası Ve Kültürlerarası Sanat* 5/10 (2020), 251-279.
- Saussure, Ferdinand De. *Course in General Linguistics*. New York: McGraw-Hill, 1916.
- Schimmel, Annemarie. "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?". *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3-4 (1954), 67-73.
- Solmaz, Mekki. *Kur'an'da Toplumsal İnşa Süreci*. ed. Yılmaz Arı. İstanbul: Kitap Dünyası: 2024.
- Sonmez, Fatih. - Nart, Sima. "Antropomorfizm: Kavramın Tarihi, Teoriler ve Tüketici Davranışları Bağlamında Bir Literatür İncelemesi". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (İNİJOSS)* 11/2 (2022), 580-613.
- Tapan, Aysel. "Balören Köyü Yöresi Alevi Topluluğunun Lokma Anlayışı ve Uygulamaları." *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına) (2023), 443-462.
- Temel Eğinli, Ayşen - Nazlı, Azra K. "Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller". *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi* 2 (April 2018), 56-74.
- Tok, Fatih. "Âyetler Çerçevesinde Ezanın Muhtevasının Tahlihi". *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020), 95-122.
- Turan, Maşallah. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sembolizm Tartışmaları*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Türkkahraman, Mimar - Tutar, Hüseyin. "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 1/1 (2009), 1-16.

-
- Tüzün, İdris. *Kurânda Sembol ve Sembolik Anlatım: Neml Sûresi Süleyman (A. S) Kıssası Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Ünal, Mehmet Fatih. “Göstergebilimin Serüveni.” *Mütefekkir* 3/6 (2016), 379-398.
- Voltaire. *Dictionnaire Philosophique, Portatif*. Londres, 1764.
- Wach, Joachim. *Sociology of Religion*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.
- Watt, Montgomery. *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Watt, William Montgomery. *Symbolism in Cultural Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları, 2012.
- Whitehead, Alfred North. *Sembolizm Anlamı ve Etkisi*. çev. Seray Soysal. İstanbul: SAY Yayıncılık, 2023.
- Wittgenstein, Ludwig. *Felsefi Soruşturmalar*, Çeviren Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları, 2007
- Yüceer, Yunus Emre. *Sinema ve Toplumsal Etkileşim Bağlamında, Erving Goffman ve Dramaturji*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi, 2018.
- Zeyrek, İ. Naci. “Gelenekçi Ekolün Bakış Açısına Göre Sembol, Simge ve İşaret’in Temsil Kategorileri”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/31(2016), 195-211. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.290960>
-

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Bu makale, İntihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by İntihal.net. No plagiarism detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

“Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak Dinî Semboller: İslam Dinî'nde Ezan ve Camii Sembolleri” başlıklı makale, bilimsel araştırma tekniklerine ve akademik etik ilkelerine uyularak hazırlanmış, veriler üzerinde herhangi bir tahrifat veya çarpıtma yapılmamış, başka bir araştırmadan kısmen veya tamamen intihal edilmemiş, yayınlanması amacıyla başka bir yayın organına gönderilmemiştir.

The article titled “Social Integration as a Factor of Religious Symbols: The Symbols of Adhan and Mosque in Islam” has been prepared in accordance with scientific research techniques and academic ethics principles, no falsification or distortion has been made on the data, no partial or complete plagiarism has been made from another research, and it has not been sent to another publication organ for publication.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement

“Toplumsal Bütünleşme Faktörü Olarak Dinî Semboller: İslam Dinî'nde Ezan ve Camii Sembolleri” başlıklı makaleyle ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

There is no conflict of interest with other individuals or institutions regarding the article titled “Social Integration as a Factor of Religious Symbols: The Symbols of Adhan and Mosque in Islam”.

İthaf / Dedication

“Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.”³

³ Bu metnin alındığı makale için bk.: Yılmaz Arı, “Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme”. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44; To read the article in English, see here: Yılmaz Arı, “A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians”, çev. Mustafa Turan, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465; İsrail'in Filistin'de uyguladığı soykırımın tarihini okumak için bk.: Yılmaz Arı, “Gölgede Kalan Yıkım: İsrail'in Devlet Destekli Terörü ve Soykırım Trajedisi Tarihi”, Arı, Yılmaz. “Gölgede Kalan Yıkım: İsrail'in Devlet Destekli Terörü Ve Soykırım Trajedisi Tarihi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Eylül 2024), 639-665.

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

Çalışma iki yazarlı olarak yürütülmüştür. / The study was conducted by two authors:

1. Yazar / Author: Hatice KIRKGÜL: Kavramsallaştırma, Metodoloji, Veri Toplama, Görselleştirme, Analiz ve Yazma (%50). / Conceptualization, Methodology, Data Collection, Visualization, Analysis and Writing (50%).
 2. Yazar / Author: Doç. Dr. Yılmaz ARI: Veri İyileştirme, İnceleme ve Düzeltme (%50). / Data Curation, Review and Correction (50%).
-